

RECENZJA KSIĄŻKI

SZYMON PILCH 
Uniwersytet Wrocławski

Jan Czarzasty, Czesława Kliszko (red.), *Świat (bez) pracy. Od fordyzmu do czwartej rewolucji przemysłowej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH, 2018, ss. 510.

Monografia pod redakcją Jana Czarzastego i Czesławy Kliszko, wydana z okazji jubileuszu siedemdziesiątych urodzin profesora Juliusza Gardawskiego, jest wyrazem naukowego hołdu złożonego Autorowi przez grono jego uczniów i współpracowników. Publikacja daje również asumpt do uczczenia dorobku Badacza wywierającego doniosły wpływ na kierunki badań nad gospodarką, strukturą społeczną i instytucjami rynku pracy oraz ludźmi pracy w roli aktorów życia społeczno-gospodarczego.

Pomysłem przyświecającym autorom publikacji nie było stworzenie zbioru luźno ze sobą powiązanych artykułów, ale monografii składającej się z rozdziałów pozostających ze sobą w ścisłym związku, poruszających zagadnienia wpisujące się w zainteresowania badawcze Juliusza Gardawskiego. Redaktorom z powodzeniem udało się zrealizować to zamierzenie. Łatwo się o tym zorientować już choćby podczas pobieżnego przeglądu spisu treści, który uzmysławia, że monografia przedstawia w sposób usystematyzowany i spójny wiedzę dotyczącą zjawisk oraz procesów świata pracy. Recenzowana pozycja składa się z osiemnastu rozdziałów tematycznych, wprowadzenia i słowa wstępnego – autorstwa redaktorów publikacji – o Juliuszu Gardawskim oraz dwóch listów gratulacyjnych

skierowanych do Jubilata przez Jego Magnificencję Rektora Szkoły Głównej Handlowej oraz Dziekana Kolegium Ekonomiczno-Społecznego SGH [ss. 5–7]. Końcowe strony książki wieńczy zbiór fotografii łączący tematykę sfery zawodowej i życia prywatnego Profesora [ss. 497–506]. Autorami i autorkami opracowań są z jednej strony praktycy, czyli działacze Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”, a z drugiej uznani badacze, specjaliści z zakresu ekonomii, filozofii, politologii, socjologii oraz studiów nad stosunkami przemysłowymi, reprezentujący krajowe i zagraniczne uczelnie wyższe.

Recenzowana monografia podejmuje interdyscyplinarną problematykę badań nad przemianami pracy w kontekście technologicznych i infrastrukturalnych przekształceń kapitalistycznej gospodarki na poziomie megastrukturalnym. Analizy przedstawione na łamach recenzowanej monografii skupiają się między innymi na przeobrażeniach pracy oraz jej przyszłości w kontekście szeregu zmian społeczno-ekonomicznych, określanych przez współczesnych badaczy i teoretyków mianem „czwartej rewolucji przemysłowej”, tj. rewolucji technologicznej (re)konstruującej strukturę i instytucje obecnej gospodarki [ss. 23–24]. Główne pytanie stawiane przez redaktorów monografii i samych autorów dotyczy przyszłości pracy, jej potencjalnego „końca” lub zmiany jej charakteru, treści oraz formy w konsekwencji głębokich przemian technologicznych.

W rozdziale pierwszym Grzegorz Szulczewski stara się udzielić odpowiedzi na pytanie, jaki jest (i będzie) sens ludzkiego życia w świecie pozbawionym pracy. Autor zauważa, że procesy cyfryzacji gospodarki mogą stanowić szansę na zmianę formy aktywności w sferze pracy – na przykład „wydobywanie” kryptowalut, które jest obecnie szczególnie popularne wśród ludzi młodych [s. 31]. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy taka działalność zostanie, przynajmniej w Polsce, w pełni zalegalizowana, czy też pozostanie jedną z aktywności ekonomicznych w „szarej strefie”. Inną kwestią jest także opodatkowanie tego rodzaju działalności, a zatem, w dłuższej perspektywie, jej korzyści ekonomicznych dla potencjalnych „kopaczy” kryptowalut.

Wojciech Paprocki z kolei przedstawia wizję zawodu nauczyciela akademickiego (obecnie i w niedalekiej przyszłości) i jego specyfikę w kontekście rewolucji przemysłowej. Twierdzi on, że takie innowacje technologiczne, jak zastosowanie sztucznej inteligencji, technologii komunikacyjnych (sieć 5G), gadżetów elektronicznych (np. smartphone’ów, tabletów) i serwisów – a w szerszym kontekście mediów – społecznościowych (Facebook, Twitter etc.), nieustannie kształtuje formę oraz treść pracy wykonywanej przez akademików, a także jej praktyczne konsekwencje w postaci wpływu nauczyciela na studentów [s. 78].

W kolejnych rozdziałach Jerzy Bartkowski, Witold Morawski oraz Guglielmo Meardi analizują relacje pomiędzy pozycją geopolityczną Polski na mapie Europy, jej aparatem politycznym [ss. 83–112], wraz z funkcjonowaniem instytucji demokratycznych [ss. 113–126] oraz instytucjami rynku pracy, a sferą globalnej gospodarki [ss. 127–138].

Następnie Andrzej Przystalski i Paweł Ruszkowski rozważają problem „śmierci klas” (w kontekście ich relacji ze sferą gospodarki), który jest żywo dyskutowany w środowisku badaczy społecznych. Autorzy argumentują, że podziały klasowe nie są jednymi oraz najistotniejszymi czynnikami oddziałującymi na przebieg oraz zjawiska życia społecznego, w tym również na sferę gospodarki, bowiem inne determinanty, takie jak poglądy polityczne, przekonania religijne i tożsamości narodowe, są równie istotne [s. 139–180].

W kolejnym rozdziale Krzysztof Jasiński z jednej strony rozważa metodologiczne i konceptualne trudności w badaniu kategorii bogactwa oraz ludzi zamożnych, a z drugiej przeszkody natury politycznej i kulturowej w tego typu badaniach [ss. 181–202].

Kolejny badacz, Ryszard Rapacki, poddaje analizie przemiany instytucjonalne oraz dalszy rozwój polskiego modelu kapitalizmu, zwanego przez środowisko uczonych „patchworkowym”, ze względu na łączenie wzorców i bodźców (re)wolucyjnych zarówno z modeli gospodarczych starych krajów Unii Europejskiej, jak i jej nowych państw członkowskich w Europie Środkowo-Wschodniej [ss. 203–224].

W dziewiątym rozdziale Andrzej Sławiński i Jerzy Hausner rozpatrują – w kontekście ekonomiczno-politycznym – przemiany makrostrukturalne zachodzące w gospodarkach Chin, Japonii, Polski i krajów UE (m.in. zanikanie tradycyjnych przemysłów, spadek siły związków zawodowych, zmiany instytucjonalne dokonujące się na rynkach pracy) w związku z implementowaną przez wymienione państwa polityką pieniężną. Przykładem ilustrującym powyższy związek jest wdrażanie polityki fiskalnej mającej na celu obniżenie kosztów obsługi długu publicznego, a także redukcję jego wielkości [ss. 225–242].

Jolanta Gładys-Jakóbk w swoim opracowaniu daje asumpt do przyjrzenia się naukowym polemikom na temat społeczno-ekonomicznego rozwoju polskiej gospodarki. W opinii autorki zwiększające się tempo modernizacji gospodarczej wymaga bodźców natury kulturowej oraz psychologicznej, prócz strukturalno-instytucjonalnej. Są to między innymi działania systemowe mające na celu uzupełnienie „kompetencji cywilizacyjnych” obywateli kraju, porzucenie przez młode pokolenie Polek i Polaków odziedziczonej „mentalności folwarcznej” na rzecz nauki przedsiębiorczości, wzrostu poziomu kapitału ludzkiego i społeczne-

go, rozwoju innowacyjności polskiego sektora małych i średnich przedsiębiorstw poprzez wspieranie efektywnego wykorzystania środków pochodzących między innymi z Unii Europejskiej [ss. 243–264].

Wiesława Kozek analizuje problem bezrobocia w trakcie zachodzącej „czwartej rewolucji przemysłowej”. Zdaniem autorki bezrobocie w przyszłości nie zniknie, a jednym z systemowych sposobów przeciwdziałania jego konsekwencjom, pomimo kontrowersji, może (i powinno) się stać wprowadzenie bezwarunkowego dochodu podstawowego dla każdego obywatela i obywatelki [s. 265]. Badaczka twierdzi, że „praca [...] zapewnia zakotwiczenie w środowisku społecznym, daje poczucie przydatności, [...], nadaje status społeczny i kształtuje poziom samopoważania” [s. 267]. W związku z tym nie powinno dziwić, że Autorka nie do końca zgadza się z hipotezą „końca pracy” w przyszłości. W momentach cyklicznych wahanć (de)konjunkturalnych kapitalizmu odpowiedzią ludzi jest wysuwanie żądań w kierunku władz i domaganie się interwencji instytucji państwowych na rynku pracy. Autorka konstatuje, że najlepszymi rozwiązaniami ekonomicznymi eliminującymi problem bezrobocia dysponował keynesizm w powojennym wariacie.

Urszula Kurczewska, autorka kolejnego rozdziału, rozważa relacje między zmianami na rynku pracy a przemianami struktury zawodowej. Główna teza autorki jest taka, że rozwój technologiczny w zakresie systemowym (technologia *blockchain* czy Internet Rzeczy) i powiązane z nimi procesy społeczno-ekonomiczne, jak automatyzacja i cyfryzacja, w dłuższej perspektywie czasowej zaczną wywierać pozytywny wpływ na kondycję rynku pracy. Z jednej strony powstaną nowe zawody (np. etyk ds. automatyzacji, trener ds. światopoglądu, manager ds. relacji z maszynami), jak i zwiększy się liczba miejsc pracy, z drugiej jednak strony rewolucja gospodarcza w krótkiej perspektywie doprowadzi do znacznej liczby zwolnień pracowników [ss. 295–310]. Rozdział Katarzyny Żukrowskiej niejako poszerza wątek podjętego wcześniej wpływu technologii (w tym przypadku TIK – technologii informacyjno-komunikacyjnych) na tworzenie nowych miejsc pracy w obrębie całej gospodarki. Innowacje z zakresu TIK są, zdaniem badaczki, szansą na rozwój gospodarczy, pod warunkiem odpowiedniego zaimplementowania polityki państwa w sferze ekonomii, tj. liberalizacji przepływu kapitału i zasobów w przestrzeni globalnej i transnarodowej, współpracy podmiotów gospodarczych na szczeblu międzynarodowym, czy odpowiedniego systemu edukacyjnego korespondującego z wymaganiami rynku pracy [ss. 311–354]. Jacek Męcina analizuje zmiany instytucjonalne na rynku pracy z perspektywy polityki społecznej. Najważniejszym zadaniem stojącym przed aparatem politycznym państwa jest, zdaniem politologa, strukturalne zwiększenie jakości pracy

oraz jej „otoczenia” rodzinnego, jak i wzrost jej wydajności oraz wynagrodzeń w sektorze publiczno-prywatnym. Może się to wydarzyć jedynie dzięki użyciu takich instrumentów jak skutecznie skonstruowane prawo pracy funkcjonujące na korzyść pracowników [s. 355].

Jan Czarzasty, Vera Trappmann, Adam Mrozowicki i Magdalena Andrejczuk, jako przedstawiciele i przedstawicielki zespołu naukowego projektu „Prework”, prezentują wstępne wyniki badań jakościowych i ilościowych (skupiających się między innymi na odpowiedzi, jakie są strategie życiowe i wizje dobrze urządzonej gospodarki w oczach młodych Polaków i Niemców). Głównym wnioskiem płynącym z obu modułów badawczych jest krystalizowanie się strategii „normalizacji” prekaryjnych warunków pracy i życia pracowników oraz pracowników pochodzących z obydwu państw i zatrudnionych w ramach niskopłatnych i niestandardowych umów [ss. 395–418].

Trzy ostatnie rozdziały poświęcone są tematyce związków zawodowych, ich przyszłej i teraźniejszej roli w świecie pracy oraz ich funkcjom w kontekście nadchodzących przekształceń gospodarczych. Relacja łącząca pracę i kapitał, w świetle przemian gospodarczych kapitalizmu kognitywnego (akumulacji kapitału opartego na wiedzy), jest tematem przewodnim rozdziału Rafała Towalskiego. Autor obserwuje zależności między kryzysem modelu opartego na akumulacji wiedzy a sytuacją społeczno-ekonomiczną kategorii pracowniczych szczególnie narażonych na oddziaływanie stagnacji gospodarczej [s. 419]. W kontekście podziału gospodarek na dwa sektory, z których w jednym pracuje „[...] elita wykonująca wyspecjalizowaną pracę intelektualną [...]”, natomiast w drugim – „[...] siła robocza, której kompetencje nie są uznawane [...]” [s. 425], autor w swoich analizach powołuje się na włoskiego badacza Carlo Vercellone oraz Andrzeja Szahaja. Zdaniem obydwu autorów klasa kognitariatu to elita wykonująca najbardziej wyspecjalizowaną pracę w najbardziej intratnych branżach gospodarki (sektor pierwszy).

Piotr Ostrowski z kolei w swojej części próbuje znaleźć remedium na sytuację polskich związków zawodowych w okresie postfordowskich przeobrażeń gospodarki. Aby skutecznie reprezentować interesy grup pracowniczych, związki zawodowe powinny przejść proces rewitalizacji, na który składa się między innymi opracowanie skutecznej strategii pozyskiwania nowych i zatrzymywania dotychczasowych członków owych organizacji pracowniczych [s. 439]. Sławomir Adamczyk i Barbara Surdykowska w rozdziale zamykającym monografię zastanawiają się nad tym, jak organizacje pracownicze mogą skutecznie reprezentować ludzi pracy w epoce trwających przemian technologicznych w gospodarce (a więc między innymi procesów automatyzacji i robotyzacji czy pracy za pośrednictwem

platform internetowych), w sferze pracy i kapitału oraz zachodzących między nimi relacji. Zdaniem autorów obecnie więcej jest pytań niż gotowych recept i odpowiedzi na dolegliwości świata pracy w nadchodzącej epoce „czwartej rewolucji przemysłowej” [ss. 459–460].

Monografia prezentuje bardzo wysoki poziom merytoryczny. Próżno także doszukiwać się w niej jakichś zasadniczych luk albo uchybień teoretyczno-metodologicznych. Zabrakło jedynie – w rozdziale Urszuli Kurczewskiej – szerszego ujęcia sytuacji osób starszych znajdujących się na rynku pracy (lub poza nim) w związku z nieustannym rozwojem technologicznym prowadzącym między innymi do powstawania nowych zawodów i przeformułowania treści dotychczasowych. Poza tym zauważalny jest brak choćby wzmianki o roli i sytuacji społecznej seniorów na zdigitalizowanym rynku pracy (m.in. omówienia powszechnego problemu *ageizmu*, dotyczącego również kategorię osób w wieku 45–64 lat). Autorka przytacza badania wskazujące na nie tak bardzo odległy w czasie przyrost populacji w kategorii wiekowej 65+ (do 2030 roku będzie ona stanowiła 25% w krajach europejskich i Dalekiego Wschodu), który doprowadzi do wzrostu popytu na rynku pracy od 10 do 15% [s. 307]. A jednak grupa seniorów nie jest jedynie biernym aktorem społecznym. Warto zauważyć, że seniorzy na emeryturze często świadczą pracę w warunkach nieformalnego rynku pracy w różnorodnych jego segmentach. Można odnieść wrażenie, że cały artykuł Kurczewskiej odnosi się do związku między zmianami społeczno-ekonomicznymi a przekształceniami technologicznymi dopasowanymi do potrzeb młodego pokolenia. Wydaje mi się, że autorka nieznacznie bagatelizuje z jakiegoś powodu rolę seniorów, a jest to temat wart głębszej analizy, biorąc pod uwagę zmieniające się struktury społeczne i gospodarcze ze względu na wysoką funkcjonalność oraz produktywność ludzi starszych na rynku pracy.

Reasumując, recenzowana publikacja stanowi zwarte, syntetyczne i interdyscyplinarne podsumowanie zjawisk oraz procesów zachodzących w świecie pracy i gospodarki w toku zachodzących w niej zmian technologicznych i organizacyjnych. O wysokiej wartości naukowej monografii świadczy jej spójność tematyczna, którą udało się zachować pomimo wielości poruszanych w niej tematów. Ze względu na bogactwo problematyki może inspirować badaczy nauk ekonomicznych i społecznych oraz uzupełniać ich dotychczasowe badania, dostarczając użytecznego zaplecza merytorycznego. Publikacja może posłużyć także jako punkt wyjścia zarówno dla początkujących, jak i doświadczonych badaczy, na przykład podczas przeprowadzania kwerendy.